

SAFEVİLERİN MENŞEİ VE KIZILBAŞÇA

Zülfıyye VELİYEVA
(*Xəzər Universitəsi*)

Menşe araştırmalarının önemsendiği klasik tarihçilik anlayışıyla ele alınan Safevi tarihi çoğu zaman kısır bakış açısının döngüsünden kurtulamamıştır. Safevilerin kökeni Safevi medeniyetinden daha önemli olmuştur. Moğol sonrası devletler hakimiyetlerine meşruluk kazandırmak için kendilerini Cengiz soyuna dayandırdıkları gibi, XV. yüzyıla doğru İran ve Azerbaycan coğrafyasında gelişen Şiilik gereği Safevi hükümdarları soylarını Hz. Peyqambere kadar götürmeye çalışmışlardır. Safevilerin menşesinin XV.-XVI. yüzyıl Safevi faaliyetlerinden, onların kullanmış oldukları dilden daha önemli olması dönemin tarihinin anlaşılmasında sıkıntı oluşturmuştur ve kanaatimizce Safevilerin kökeni her ne olursa olsun tarikattan devlete kadar olan süreçte pek çok şey değişti ve hatta devletten imparatorluğa kadar olan süreçte de. Menşe araştırmalarında asıl amaç Safevilerin kökenleriymiş gibi gözükse de, elde edilmek istenen sonuç Safeviler devletinin medeniyetinin kimliğidir.

Safeviler sülalesinin Arap, Kürt, Fars kökenli olmasıyla ilgili çeşitli görüşler tarihçiler tarafından savunulmuş olsa da, son araştırmalar Safevilerin Türk olduğunu ve onların menşesi ile ilgili daha önceki açıklamaların (Arap, Kürt, Fars) siyasal amaçlar çerçevesinde ele alındığını kanıtlamaktadır. Kökenle bağlı yorumlarda doğru sayılabilecek taraflarla birlikte Safeviler sülalesinin etnik kimliğinin ne olduğu, onların oluşturduğu medeniyeti izah etmek için yeterli değildir. O zaman doğal olarak şu soru ile karşı karşıya kalacağız: Eğer Safeviler Türk kökenliydiyse, neden ve nasıl Farslaştılar. Bu soruya etnik izahlarla yanıt bulunamaz. Devlet kurumlarının Safevilere kadar Fars tesirinde kalması ve yazışmalarda Farsça kullanılması Safevileri Fars medeniyetinin temsilcisi ve devamcısı olarak göstermek için de yeterli değildir. Bu durumda devlet teşkilatında, orduda önemli makamların Türkçe olmasının nedeninin izahı da eksik kalmış olur. İşte bu durumda artık ayrı ayrı etniklere aid edileceğine, iki farklı kültürün sentezi ve hatta İslam kültürünün tesirinde yeni Ön Asya medeniyetinin ortaya çıkışı üzerinde durmak daha doğru olabilir.

Tersi durumu düşününce “Neden Türkleşti?” sorusu aynı şekilde Fars araştırmacılar için de geçerli olmalıdır. Bu sorulara, (yani Fars mıydı?, yoksa Türk müydü?) yanıt aramakla her hangi bir sonuca ulaşılamaz. Çünkü Safeviler iki kültürün ürünüydü, ikisini de kendi bünyesinde, konumlarını hassaslıkla ayırarak var oldu. Azerbaycan ve İran coğrafyasında Timuri ve Osmanlı medeniyetine karşı ortak bir medeniyet yarattı. Bunun için de yeteri kadar kültürel bazası vardı. Savaşlarda medeniyetler yok edilir ve ya medeniyetler

kazanır. Safevi, medeniyetiyle - bölgenin siyasi, etnik ve dini yapısına dayanarak ayakta kalmayı başarmıştır.

Makalemizde Safevilerin kökeniyle ilgili daha önce ortaya konmuş olan bilgi ve verileri tekrarlamaktansa onlara bakışın eleştirisi üzerinde durmayı daha doğru bulmaktayız. Safevilerin kökeniyle ilgili ilk bilgilerin yer aldığı ve günümüze kadar ulaşan ilk kaynak Tevekkül ibn İsmail ibn Bezzaz'ın "Safvetü's-safa" (Saflığın Saflığı)[1] adlı eseridir. Safvetü's-safa'da Safevilerin menşei ile ilgili üç hikaye anlatılır ve bu hikayelere göre onların kökeni Hz. Peygambere dayandırılır. Bu eser üzerinde çalışan pek çok araştırmacı gibi O. Efendiyev de, XIV. yüzyılın ikinci yarısında yazılan Safvetü's-safa'nın mucizelerle ilgili tipik bir Sufi kitabı olduğunu ve bu eserin elyazmalarının çeşitli değişikliklere maruz kaldığını ve Safevilerin soyunun hiç de Hz. Peygambere dayanmadığını ve bu şecerenin daha sonraları Safevi tarihçileri tarafından "Safvetü's-safa"ya eklendiğini belirtmiştir.[2] Safevilerin kökeni üzerine önemli çalışmalar yapan M. Abbaslı, eserin başlangıcında Şah Kasım Envar'ın Gilan ve Horasan taraflarına gönderildiği, yaklaşık 1375/76 senelerinde birçok sayfaların yazılarak değiştirilmiş ve ilavelerde bulunmuş olabileceğini ileri sürerek şöyle belirtir: "Safvetü's-safa'nın sayfalarını inceledikçe oldukça büyük uygunsuzlukların ortaya çıkması da gösterir ki, Nesebname şeceresi ve üç hikaye çok sonralar ilave edilmeseydi, onlar eserin bütünlüğü, umumi ruhuyla uyuyordu, böyle apaçık bir aykırılık teşkil etmezdi." [3]

Safevilerin kökeniyle ilgili bilgiler daha sonra yazılan eserlerde tekrarlanmaktadır. Şerefname'de ve Tarih-i Alem Ara-i Abbasi'de de Şah İsmail'in soyu yedinci İmam Musa Kazım'a (öl. M. 790), İmam Ali b. Ebu Talib'e (M. 598-661) ve dolayısıyla Hz. Peygambere (M. 570-632) kadar çıkarılır.[4] Bazı kaynaklarda ise ileri gidilerek, Safevilerin kökenlerinin Hz. Nuh'a, hatta Ebu'l-beşer (İnsanların atası) sanılan Adem'e kadar götürüldüğünü belirten M. Abbaslı doğru olarak şu yorumu yapar: "Safevilerin kendileri de bilinçli olarak Nesebname'nin bu duruma sokulmasına göz yummuşlar, kendilerinin Peygamber soyundan olduklarını inandırmaya çalışmışlar ve bunun ispatlanması için de çaba harcamışlardır." [5] Safevilerin hakimiyetlerine tanrısal meşruiyet kazandırma çabaları sonucunda ortaya çıkan bu soy ağacının benzerleri daha önceki hanedan sülalelerinde de müşahede edilir.

Safevilerin Kürt asıllı oldukları konusunda ilkin kaynak, yine Safvetü's-safa eseridir. Burada Şeyh Safiyeddin'in yedinci atası olarak bahsedilen Firuzşah Zerrinkulah'ın[6] "El Kürdi el-Sencani" olarak verilmesine dayanan A. Kesrevi, Firuzşah'ın Kürt aslından geldiğini, "el-Sencani" adının da yanlış yazıldığını ve bunun aslının "el-Sencari", bu yerin de, o zaman Diyarbakır vilayetindeki "Sencar" bölgesi olduğunu iddia eder ve Şeyh Safi'inin atalarının Kürdistan'ın Sancar çevresinden geldiklerini yazar.[7] Buna karşın ise, M. Abbaslı, Safevilerin atalarının Kürdistan taraflarından gelmediğini, Arap coğrafyacısı olan Şeyhü'l-İman Şehabeddin el-Bağdadi'nin "Kitab-ı Mucem el-Buldan"

eserine dayanarak, Sencan'ın Merv yakınlarında bulunduğunu, Safevilerin uzun seneler Erdebil ve yakın kentlerinde yaşamış köklü Türk ailelerinden olduğunu ileri sürer. Yazarın bu sülalenin Türklüğü ile ilişkin çok doğru olarak fark ettiği bir diğer husus ise şudur: “Yazıldığı devirden aşağı yukarı 150 yıl sonra Safvetü’s-safa’da Şiilik gibi siyasi görüşlerde birtakım değişiklikler görülse de, Şeyh Safi’nin Türk-oğlu, Türk Piri biçiminde adlanmasının başka bir şekilde sokulmasına cesaret edilememiştir. Hatta XVI.-XVIII. yy.ların birçok kaynaklarında bile Şeyh Safi’nin 1272 yıllarında aslen Fars olan birçok çağdaşlarının da ona, ey Türk Piri, diye hitapları değiştirilemeden kaldığı görülmektedir.”[8]

Safevilerin Kürt menşeli olabileceğini onaylayan Türk tarihçilerinden F. Sümer ise bu iddianın kaynağını şöyle açıklar: “Safiyeddin İshak’ın atası Firuzşah, Kürtlerin X. yy.da Azerbaycan ve Arran’a yayılmaları esnasında Erdebil’e gelmiş ve şehrin yakınında bir yerde yerleşmişlerdi. XI. yy.ın ikinci yarısında Selçuklular Azerbaycan, Kürdistan Arran ve Doğu Anadolu’ya geldiklerinde buralarda hâkimiyet süren Revvadi, Şeddadi, Mervani ve Annazoğulları gibi birçok Kürt hanedanları ile karşılaşmışlardı. Bunlardan Revvadiler Azerbaycan’ı idare ediyorlardı. Emir Ahmedil de bunlardan olup Erdebil ve Tebriz şehirlerinin hakimi idi. Adı geçen yerler XI. yy.ın sonlarından itibaren Ahmedil’in Türk Memlükü Ak Sungur ve oğulları tarafından idare edilmiştir. Kara Koyunlular zamanında Erdebil’den Muğan’a kadar uzanan bölgenin Çakırlı oymağının yurdu olduğunu biliyoruz ki, İbn Arab Şah’a göre, bu oymak Kürt menşelidir.” [9]

Safevilerin Erdebil’e geldiği dönemde Azerbaycan’da Türklerin de küçümsenmeyecek sayıda olduğu tarihçiler tarafından kanıtlanmıştır.[10] X.-XII. yüzyıllar Selçukluların, XIII. yüzyılın başlarından itibaren ise Moğolların Azerbaycan ve İran bölgelerinde hakim olduğu bir dönemdir ve Moğollar Gazan Han’a kadar bölgeyi Fars kökenli Tatlar ve Tacikler için yaşanmaz hale getirmiştir, onları ekonomik tedbirlerle sıkıştırıp bölgeden uzaklaştırmışlardı. [11]

O. Efendiyev, menşe üzerine çalışan İran uzmanlarının Safevilerin Kürt kökenli olduklarını kanıtlanma çabasında siyasi bir amacın daha öncelikli olduğunu belirtir. O. Efendiyeye göre, A. Kesrevi, S. Rehimzade ve H. Şeybani, Safevilerin ecdatlarının Seyit olmadığını ve soy şecerelerinin Safevi tarihçileri tarafından uydurulduğunu iddia etmekle, onların Kürt menşeli olduklarını ve dolayısıyla Fars kökenli olduklarını kanıtlamaya çalışırlar. Bu sebele de, Şah İsmail’i Türk hükümdarı gibi değil, bazı özel durumlardan dolayı “Türkçe konuşmaya ve şiirler yazmaya zorunlu olan İranlı” gibi gösterirler. [12]

Bir sıra Avrupalı araştırmacılar gibi W. Hinz de, Akkoyunluların İran (Fars – Z. V.) menşeli olduğunu kanıtlamaya çalışmakla asıl Safevilerin İraniliğinin (Fars olduklarını) köklerini ortaya koymayı amaçlar ve Akkoyunluları anlatırken: “Bu sefer de, muzaffer taraf İran’ın cazibesine kapılarak erimişti... Akkoyunlular, bu suretle Safevilere yol açmıştır. I. Şah İsmail (1501) arazi

itbarıyla Akkoyunluların hâkimiyetini ortadan kaldırmış ise de siyasi bakımdan onları devam ettirmekten başka bir şey yapmamıştır”, der. O, ayrıca Şah Abbas tarafından 1599’da Avrupa’ya gönderilen elçinin katibi olan Oruç Bey Bayat’ın ifadelerini; “Uzun Hasan kan bakımından İstanbul’daki padişah kadar Türk’tür, bununla beraber o daima İranlı olduğunu ileri sürerdi ve buna ehemmiyet verirdi”, aktararak U. Hasan’ın İranlı olduğunu kanıtlamaya çalışır.[13] Burada W. Hinz, “İranlı” ifadesiyle “Fars” olma arasında bağlantı kuran kimi Avrupa tarihçilerinin düştüğü hatayı tekrarlar. Uzun Hasan’ın kendini, devletin bulunduğu coğrafya gereği İranlı olarak görmesi çok doğaldı. Unutmamak gerekir ki, Safevi devleti kurumlarıyla ve tebasıyla Akkoyunlunun devamı olduğu gibi Akkoyunlu da ondan önceki devletlerin kurumsal ve düşünsel devamıydı. Hakim oldukları coğrafya, başkenti Tebriz kenti olan bugünkü adıyla İran coğrafyasıydı ve Tebriz şehri Ön Asya’ya hakim olmak için elde edilmesi gereken önemli bir merkezdi. Tebriz’i almak sadece Uzun Hasan’ın değil, burada hakim olmak isteyen her hükümdarın hayalini süslemiştir. Bu sebeple Uzun Hasan 1469’da Tebriz’i ele geçirerek, onu başkent yapmıştır. Tebriz Safeviler zamanında Memalik-i Mahruse[14] dahilindeydi ve Azerbaycan’ın merkeziydi. Tebriz başkent olduğu dönemlerde devlet daha ziyade Türklerin etkisindeydi.

Safevi devletinin yapısını konglomerat[15] adlandıran M. S. İvanov da, Safevi devletinin kuruluş esnasındaki etnik yapısını şu sözlerle ifade eder: “Safevi tabiyetindeki ulusların her biri farklı dile, kültüre sahiplerdi ve ekonomik olarak birbirlerinden ayrı olsalar da devletin merkezi XVI. yy.a kadar İran değil, Azerbaycan – Tebriz kenti olmuştur ve Safevi devleti başlangıçta kesin olarak bir Türk devletiydi.”[16]

Safevilerin kökeniyle ilgili ileri sürülen kanıtlar arasında müritleri tarafından Şeyh Safi’ye yazılan şiirler de yer alır. Bu şiirlerin onun adına söyleniyor olmasıyla Fars olması arasında ilişki kuran A. Kesrevi’nin bu düşünceleri haklı olarak pek çok araştırmacı tarafından reddedilmiştir. M. Abbaslı’nın da belirttiği gibi, özellikle X. yy.dan bu yana Gazneliler, Selçuklular ve Selçuki Atabeyleri, İlhanlılar ve Timur oğullarının, hatta birçok Safevi hükümdarlarının sarayında yetişmiş yüzlerce şair şiirlerini sundukları birçok Türk hükümdarlarının ana dilinde yazmamışlardır.[17] Bu durum hiçbir hükümdarın menşeiini açıklayamayacağı gibi Safevilerin kökeni de açıklayamaz.

Aynı hataya düşen A. P. Noveseltsev de Safevilerin kökeni ve konuştukları dille ilgili yanlış tespitlerde bulunmaktadır. O, Safevilerin menşece İranlı olduklarını ve onların Türkçeyi XIV. yy.ın ikinci yarısında, belki de daha geç bir dönemde kabul ettiklerini ve Şah İsmail’in XIV. yy.ın birinci yarısında yaşayan ecdatlarından birinin çağdaş Talış diline yakın bir İran lehçesinde şiirler yazılmasıyla izah etmeye çalışır ve “herhalde İran’ın Azerbaycan ahalisi Türkçeye kadar bu Azeri (Talışça) dilinde konuşmuştur”, diyor.[18] Bu konuyla ilgili cevaplanması gereken sorular araştırmacılar (Kürt ve ya Fars olduklarını savunan) tarafından görmezlikten gelinmiştir. Farsçanın edebiyatta ve

bürokraside itibarını koruduğu bir zamanda, Şeyh Safi'ye yazılan şiirler de bu durumu kanıtlamakta, neden Safeviler Türkçeyi, araştırmacının ifadesiyle söyleyecek olursak “kabul etsinler”?

Safevilerde, hanedanlık dilinin Türkçe olmasına rağmen, saray yazışmalarında kullanılan dilin ağırlıklı olarak Farsça olması katiplik gibi kurumların gelenekselleşmiş yapısıyla birlikte, Safevilerin Osmanlılarla ve Şeybanilerle mücadeleler dolayısıyla Fars nüfusunun ağırlıklı olduğu İran içlerine doğru taşınmasıyla izah edilebilir. Kanaatimizce Safevilerin başkenti Tebriz olarak kalsaydı, devlet kurumlarının yöneticileri ve katipleri Türklerden ibaret olacak ve yazışma dili de yerleşik Farsçaya rağmen Türkçe hakimiyetine girmiş olacaktı. Dönemin pek çok kaynağından anlaşıldığı üzere meslekler babadan oğula intikal ediyordu. Özellikle de katiplik (münşilik) gibi görevler kurumsal bir yapı ve gelenselleşmiş bir sistemin sonucunda oluştuklarından ciddi bir reformasyon olmadığı sürece (benzer bir reform Türkçede Atatürk tarafından gerçekleştirilmiştir) Türkçenin Farsçanın yerini alması imkansızdı. Kaynaklardan da anladığımız kadarıyla katiplik mesleğinin Farsların yetkinde olması (bu birime bu sebeple “Tacikiye”[19] denmekteydi) ve Türk asıllı (İskender Bey Münşi, Hasan Bey Rumlu vb.) münşilerin Türkçe yazabilmemeleri (gramatik ve hattatlık üslubu bakımından) ve ya kolayca kaçarak Farsçayı tercih etmeleri Farsçayı üstün kılmıştır. Farsçanın yazışma dili olarak kullanılması bile A. P. Noveseltsev'in iddiasının aksini göstermekte. Eğer Türkçe Safevilerce “kabul edildiyse”, peki neden Farsça yazışmalarda kullanıldı? Bu nasıl bir kabuldü? Sarayda şahın ve saray efradının Türkçe konuşması ise hiç de yeni bir dilin kabulü ile izah edilemez. Bu konuya ilerde değineceğiz.

Safevilerin Kürt, Fars, Arap kökenli olduklarını savunanların yanı sıra yabancı tarihçiler ve araştırmacılar arasında onların Türk kökenli olduklarını savunanlar da bulunmaktadır. V. V. Barthold, M. S. İvanov ve İ. İ. Petruşevski bunların başında gelmektedir. V. V. Barthold, Safevi sülalesinin kurucusu olan Şeyh Safiyeddin'den bahsederken, “Erdebil şeyhleri şüphesiz Fars değil, Türk kökenlidir” diyor.[20] M. S. İvanov ve İ. İ. Petruşevski Safevilerin soylarından çok onların kurduğu devletin Türk boyları tarafından kurulması üzerinde durarak, bu devleti batılıların aksine en azından başlangıçta bir Türk devleti olarak görürler. M. S. İvanov bu konuda şöyle diyor: “Özellikle ilk başlarda Safevi devletinde hakim olan kesim Türk boylarıydı. Onların arasından askeri yöneticiler ve valiler atanırdı. Gurçi olarak adlanan saray ordusu soylu Kızılbaş emirlerinin oğullarından oluşurdu.”[21] İ. İ. Petruşevski de, “şöyle ya da böyle Azerbaycan'ın Erdebil kentinde yaşayan Safevilerin XV. yüzyılın ikinci yarısında ana dilleri Azeri Türkçesi olmuştur ve Şah İsmail, 'Hatai' mahlasıyla Azeri Türkçesinde şiirler yazmıştır”, demektedir.[22]

Safevilerinin menşesinden ziyade devletin kurucularının milli kimliğini önemseyen F. Sümer, Safevi döneminde Türk oymaklarının rolünü şu ifadelerle anlatır: “Osmanlı devleti de, oymakları “raiye” yani vazifesi sadece devlete

vergi vermek ve emredilen her türlü işi yapmakla mükellef topluluklar durumuna getirmişti. Bu devlet eyaletleri kapıkulu birlikleri ve gönüllü teşkilatı ile idare ediyordu. Bu teşkilat ile Osmanlı devleti Mardin'i bile Türkleştiremedi. Halbuki Safevi devleti oymaklara dayanan teşkilatı ile yukarıda adları sayılan bölgelerin Türkleşmesinde en mühim rolü oynadığı gibi, Türkçeyi İran'ın her yerinde konuşulan bir dil haline getirdi.”[23] Tabii ki, Türk oymaklarının askeri yürüyüşlerde, fetihlerde önem taşıdıkları bir gerçektir. Fakat bu oymakların Safevi tebasını Türklerştirdiğini söylemek ne denli doğru sayılabilir? Faruk Sümer'in sıkça kullandığı Türkleştirme tabiri bazı sorular doğurmakta. Selçuklularla başlatılan Oğuz yürüşlerini ve fetihlerini izleyen İlhanlı hakimiyetinin Farslara (Taciklere) uyguladığı ticari yaptırımlar sonucuda Farslar sıkıştırılarak Tebriz ve etrafından uzaklaştırılmıştı ve Türkmen nüfusu Safevilere kadar bu bölgeye hakim kılınmıştı. Dolayısıyla Safevi döneminde Türk olan oymakların birbirini Türkleştirdiği iddiası pek kabul edilir bir tanımlama sayılamaz. Eğer Safevilerin böyle bir Türkleştirme çabası olsaydı başta İsfahan, Kazvin, Şiraz Türkleştirildi. Anadoludaki bazı oymakların Safevi devletinin yönetimini tercih etmeleri ise, Osmanlıların bu oymaklar üzerinde siyasal ve kültürel (dini ve mezhebi) otoritesinin zayıflığıyla izah edilebilir. Ayrıca Anadolu'da Safevi yönetimini tercih eden Türk kökenli oymaklar Türkleştirme politikasında yer almıştıysa, peki o zaman Safeviyi tercih eden Kürt kökenli oymaklar nasıl açıklanabilir, onlar da Kürtleştirme için mi kullanıldılar?! Bu oymakların faaliyetlerini bugünkü siyasal anlayışla açıklamak doğru sonuçlara ulaşmamıza sadece engel oluşturabilir. Safevi dönemindeki çeşitli etniklere ait olan oymakların faaliyetlerini mezheb ve menfaat bağlantısında izah etmek daha doğru olabilir. Modern anlamda milli kimliğe ve dile dayanan milliyetçilik bu oymaklar için söz konusu değildi.

Safevi coğrafyasında Türklerin yoğun olarak yerleşmiş bulunmaları Türkçenin etkinleşmesinde kanaatimizce en önemli unsurdu. Her hangi bir dil değişiminden ziyade etnik yapının kendisi doğrudan mühüm rol oynamaktaydı. Bu sebeple asıl üzerinde durulması gereken husus Safeviler devletinin kurulduğu coğrafya üzerinde ağırlıklı olan nüfusun dili olmalıdır. Bu bağlamda kaynaklarda ve araştırmalarda zamanın diliyle ilişkin verilere burada yer vermek daha doğru olacaktır. On bir sene (1671–77 ve 1664–70) İran'da bulunan Fransız asıllı seyyah Jean Chardin'in, Farsçanın ve Türkçenin konuşulduğu coğrafyalarla ilgili verdiği bilgiler bu anlamda önem taşır. Onun kayıtlarına göre: “Ebher'den sonra kentlerde ve köylerde yalnız Farsça duyulmakta, oraya kadar ise nüfus genellikle Türkçe konuşmaktadır. Fakat bu Türkçe Türkiye'de (Osmanlı'da) konuşulan dilden biraz farklıdır.”[24] Osmanlı Türkçesiyle Safevi Türkçesinin farklılıkları İtalyan seyyah Pyotro Della Vallo'nun kayıtlarında da tekrarlanmaktadır. I. Şah Abbas'ın (1587 - 1629) hakimiyeti sırasında, 1618'in Mayıs ayının başlarında, şahla görüşü ve konuşması ile ilgili yazdığı mektupta o, şöyle diyor: “Şah oturma izni verdikten sonra Türkçe bu nahiyeye gelmemin nedenini ve s. konularla ilgili sorular sordu. Ben özetleyerek ve uygun şekilde

cevap verdim. Şah alışkanlığından dolayı duyduklarının tamamını hemen Farsçaya çevirir ve anlatıyordu ... Bir defasında, İran'da Osmanlı adlanan, buranın Türkçesinden pek çok kelime farkı olan Konstantiniye Türkçesiyle konuştuğumda şah benim sözlerimi yanlış anladı.”[25]

Safevi devletinin kuruluşunda Safevi sülalesinin haleflerinden ziyade Kızılbaş boylarının emirleri önemli rol oynamışlardır. Bu sebeptendir ki, devletin diğer bir ismi de “Devlet-i Kızılbaş”[26] idi. Birçok araştırmacı “Kızılbaş” kelimesinin ortaya çıkışını “Haydari” başlıkla ilişkin olarak açıklamaktadır. Genel görüşe göre, Şeyh Haydar Safevi ordu birliklerini yeniden oluştururken, Safevi askerlerine 12 kırmızı çizgili sarıla sarılmış olan başlık koyma emri verir. Bu dönemden itibaren kırmızı çizgili başlık koyan Safeviler aynı zamanda “Kızılbaş” adlanırlar.[27] Oysa, daha önce etnik menşinden bahsettiğimiz Şah İsmail’in ulu babalarından olan Firuzşah Zerrinkulah’ın ismindeki “Zerrinkulah” ifadesi, Kızılbaş kelimesinin daha önce de kullanılmış olabileceğini gösterir. Zerrinkulah[28] – “Altın börk” ve ya diğer ifadesiyle de “Kızılbaş” demektir. Bu ifadenin Safevilerin ulu babalarının adıyla birlikte kullanılması ilginçtir, çünkü “Zerrinkulah” ismi ise bize bu ismin, yani “Kızılbaş”ın, Şeyh Haydar’dan önce kullanılmış olabileceğini gösterir.

Safevi devletinin diğer bir ismi “Devlet-i Kızılbaş” olduğu gibi, “Kızılbaşça” ifadesi de o devrin dili için kullanılmıştır. Safevi döneminde halk arasında kullanılan Türkçeye “Kızılbaşça” dendiğini T. Genceyi şu ifadelerle belirtir: “Sadiki (Külliyat-ı Sadiki), ilk defa Kızılbaşça konuşanlar terimini bu iki (Türkçeye ve Farsçaya –Z.V.) dile eklemiştir. Kızılbaşça terimi Safevi devrinde yaygınlaştı, bu sülalenin çöküşünden sonra ise siyasi ve mezhebi niteliği sebebiyle aradan kalktı.”[29] Kızılbaş kelimesinin Türkçe olması ve bu ifadeyle Safeviler devletine Türklük damgasının vurulması kafa karıştırırsa da, Safevilerin etnik bir kimliğe daraltılması doğru sayılamaz, çünkü, Kızılbaşlık – etnik ve dini kimlik dışında, kültürel ve siyasi bir tanım olarak ortaya çıkmıştır.

Devrin önemli felsefi akımlarına ait olan şairlerin Türkçe şiirler yazması, Türk nüfusunun siyasi ve kültürel alanlardaki faallığının belirtisiydi. Türkçe şiirleriyle ünlü olan Hurufi şairi Nesimi’den etkilenen Şah İsmail’in de Hurufi şiirleri yazması sufi faaliyetlerinin Türkler arasında yaygın olduğunu gösterir. Doğu tasavvufu tarihinde en ifrat ve mücadeleci tarikatlardan biri olarak nitelenen Hürufilik, Şii tarikatından çıkmış ve İslam şeraitçiliği tarafından mühlid, kafir, batini, İsmaili olarak adlandırılmıştır. “Safeviye” tarikatının Şeyh Safi ve Şeyh Sadreddin’den sonra en önemli zatlarından olan Kasım Envar’ın Hurufilerle ilişkisi Şah İsmail’den çok öncelere dayanır. Hatai (Şah İsmail) Şiiliği resmi mezhep ilan etse de, bu dinin himayesinde olan, daha doğrusu Şiilikten başlangıç alan Batini’ye, Hürufilik, Ahilik gibi fikri akımları büyük ilgiyle karşılamış ve edebi eserlerinde de bu fikirleri ifade etmiştir.[30] Muhtemelen işte bu yakınlık Şah İsmail’den çok önce Azerbaycan’da gelişen Hürufiliğin yandaşlarını değişen koşullar gereği Safevi tabanına kaydırmıştır. Sarayda konuşulan Türkçe bahsine gelinceyse, bu konuda batılı seyyahların

(Pietro Della Valle, Adam Olearius, J. Chardin vb.) kayıtlarından bazı sonuçlar çıkarmak mümkün. Örneğin, Kasım 1636'dan Şubat 1637'ye kadar İran'da ikamet eden Alman asıllı Adam Olearius Şah Sefi'nin sefirler için verdiği ziyafette Türkçe konuşulduğunu ziyafet sonunda eşikağasıbaşının Türkçe bağırarak: "Sofra hakkına, şah devletine, gaziler kuvvetine Allah deyelim Allah Allah", dediğini kaydediyor. O, ayrıca saray efradı arasında Türkçenin önemini şu ifadelerle belirtir: "Türkçe İsfahan sarayında öylesine önemliydi ki, Farsça çok az kelime duyulurdu." [31] V. Minorsky Şah İsmail'in Hatai mahlasıyla yazdığı divanının dilii Türkmen Türkçesi olarak açıklar ve onun hakimiyetinden Safevi devletinin çöküşüne kadar bu dilin sarayın resmi dili olduğunu belirtir. [32]

Devletin kuruluşunda etkin olan Türk emirleri aynı zamanda önemli mevkilere sahip ordu komutanlarıydı. Divan-ı Âla ve Umera-i Cengi işte bu emirlerin cem olduğu önemli devlet meclisleriydi. Hiç tesadüf değildir ki, Safevi sarayında makamların ve hizmetlilerin isimleri "başı" ve "ağasıbaşı" ekleri kullanılarak yapılmıştır. Türk nüfusunun ağırlıklı olması orduda ve sarayda Türkçenin hakim olmasını sağlamıştır. Bu sebeple Safevi döneminde devlet görevlilerinin makam isimlerinde olduğu gibi orduyla ve silahlarla ilişkin pek çok kelime Farsçaya geçmiştir. [33] J. Chardin Sefer-namesinde, Safevi sarayında konuşulan Türkçe hakkında şunları belirtir: "Türkçe ordu ve saray dilidir. Özellikle aristokrat ailelerde kadınlar ve erkekler yalnız Türkçe konuşurlar. Bunun nedeni hanedanlığın Türk dilliler ve ana dili Türkçe olan Türkmenler arasından çıkmış olmasıdır." [34] "1684'de (II. Şah Sefi zamanı / 1666 – 1694) İsveç elçilik heyetiyle birlikte İran'a gelen, münşi ve doktor olan, Almanyalı Engelbert Caempher Türkçe ile ilgili yazıyor: "Saray Türkçesi sade halkın dilinden ziyade, saltanat ailesinin ana dilidir. Bu dilde konuşmak aristokrat aileler arasında öyle yaygınlaşmıştır ki, Türkçeyi bilmemek belli bir mevkie sahip olan şahıslar için bir eksiklik sayılmaktadır." [35]

Safevi döneminde sadece konuşulan dil ve bir kısım şiirler Türkçe değildi, bu döneme ait birçok belge de Türkçe yazılmıştır. Safeviler devrinde Türkçenin resmi yazışmada kullanıldığını gösteren ilk iki kaynak Macar bilim adamı Faete Layoş tarafından İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin "Türkiyat Mecmuası"nda daha 1936 yılında yayınlanmıştır. Bunlardan biri Şah Sefi'nin (1629–1649) Avusturya İmparatoru ve Macaristan Kralı II. Ferdinand'a (1619–1639), ikincisiyse Şah Sultan Hüseyin'in (1694–1722) Saksonya şehzadesi ve Polonya Kralı Fridrih Avgust'a (1694–1733) gönderdiği yazılardı. 1964'de Filoloji uzmanı Dr. E. Memmedov üçüncü belgeyi – I. Şah Tahmasb'ın (1524–1576) Türk şehzadesi II. Selim'e gönderdiği mektubu, [36] S. Tansel ve Ş. Tekindağ da Azerbaycan tarihçilerinden S. Onullahi ve E. Rahimov da bazı belgeleri yayınlamışlardır. [37]

Safevi döneminde Türkçeye önem verildiği bu devirde harlanmaya çalışılan Türkçe sözlüklerden de anlaşılır. Safeviler zamanında sözlük çalışmalarına dikkat çeken T. Genceyi Abdülcemil (Abdülcemil) bin Muhammed Rıza Elnesiri

Tusi'nin sözlük faaliyetleri konusunda şu bilgileri aktarır: "1076 yılının Zilkaddetü'l-haram ayında, Süleyman Şahın (II. Şah Sefi / Süleyman şah 1666 - 1694) cülusunun üçüncü senesinde, Münşi-i el-memalik görevi onun babasına devredildi. Rum ve Kılmak padişahlarından ve diğer Türk dilli sultanlardan saraya gelen mektupların, zor Türkçe kelimelerin anlaşılması için, pek çoğunun Farsçaya çevirilmesi gerekirdi. Onun babası 20 sene Türkçe kelimeleri topladı ve bölümler şeklinde bir kitap haline getirdi. Bu kitapta Rumca ve Kızılbaşça kelimeleri (bu diller arasında farklılık azdır) bir bölümde, Çağatayca kelimeleri diğer bir bölümde, Kılmakça kelimeleri de son bölümde yerleştirmiştir. Amacı bu kitabı o padişahın adına tertip etmektir, fakat vefat etti ve kitap yarım kaldı. Abdülcemil babasının vefatından sonra kitabı değişikliklerle tamamladı. Bahsedilen kitap Türkçeye ilgili önsözden ve dört sözlükten oluşmaktadır. Abdülcemil'in yazdığı bu kitabın önsözündeki konular Süleymani kaynaklarından alınmıştır ve Türkçe bölümü Mehmet Rıza Meclisi'nin imla ve yazısıyla yazılan "Deveran" kitabının aynısıdır. Kitap Safevi devri münşi ailesinden olan 3 kişi tarafından şimdiki duruma getirilmiştir." [38]

Büyük medeniyetler kendilerini tarihe dilleriyle yazdırırlar. Safevilerin kökeni ve dili üzerinde tartışmalar asıl siyasi menşenden uzak kalamayacaktır. XV. yüzyıla gelindiğinde doğudaki (Timiri) ve batıdaki (Osmanlı) medeniyetlerin antitezi niteliğinde gelişen yeni bir medeniyet kendi devletini - Safevileri ve kendi dilini - Kızılbaşçayı oluşturmuştu. Safevi bürokrasisi, Safevi Türkçesi, hatta Safevi Farsçası tıpkı bu medeniyet gibi saf bir unsura dayanmıyordu. Burada saf etnik kök aramaktansa, bu medeniyetin ne kadar başarılı olduğu sorusu üzerinde durulması daha önemli olacaktır. Günümüz Azerbaycan'ının ve İran'ının ortak problemlerinin kaynağı Safevi zamanında "savunmacı bir medeniyetin" oluşmasıyla başlamıştır. Bu iki halk, ortak düşmanlarına karşı bir birine sadece siyasi değil, hem de dini ve mezhebi bağlarla kuvvetle bağlanmışlar. Fakat modernleşmeyle bazı ziddiyetler ortaya çıkmıştır. Bugünkü dünyamızda ortak medeniyet paylaştığımız Farmlar savunma duvarlarımızı tehdit eder hale gelmiştir. Bu ise doğal olarak Safevi devletinin tarihine yanaşmada milliyetçi bakış açısını kuvvetlendirmiştir. Fakat bu tarihe bir yönlü bakıştır ve yanlıştır. Kanaatimizce Safevilerin kimliği, ait oldukları etnik menşeden ziyade onların oluşturduğu medeniyetin aydınlatılmasıyla ortaya konabilir.

KAYNAKÇA

1. Abbaslı, Mirza, "Safevilerin Kökenine Dair", Belleten, C. XL, 19, TTK Basımevi, Ankara 1976, s. 287-329.
2. Aşurbeyli, S., "Azerbaycan'da Eski Türk Aşiretleri," XI. TTKong. cilt 2, Ank.. 1994, s. 539-552.
3. Babinger, Franz, "Safiyeddin" İA, C. X., s. 64-65;

4. Bayramlı, Z., Əzizli, B., Azərbaycan Evliya Çələbi'nin 1654-cü il "Səyahətnamə"sində, Bakı 2000.
5. Əfəndiyev, Oqtay, Azərbaycan Səfəvilər Dövləti, Bakı 1993.
6. Əliyarov, S. S., Y. M. Mahmudov, Azərbaycan Tarixi Üzrə Qaynaqlar, Bakı 1989.
7. Genceyi, Turhan, "Zeban-i Torki der Derbar-i Sefevi der İsfahan", "Tribun" dergisi, sayı 4. İsveç 1999, s. 73-79.
8. Heyyət, C. "Azərbaycanın Türkləşməsi və Azəri Türkçəsinin Təşəkkülü", Varlıq, Tehran 1992, s. 9-12.
9. Hubrui Pak, Mehmedrıza, Negdi ber Federalizm, Tahran 1377 (2000).
10. Hüseynov, R., "Azərbaycan'daki Etnik Süreçlerin Tarihi Yönleri", XI TTKong. cilt 2. Ankara 1994, s. 553-562.
11. İbrahimov, C., Azərbaycanın XV Əsr Tarixinə Dair Oçerklər, Bakı, 1958.
12. İskender Bey Münşi Türkmən, Tarih-i Alem-Ara-i Abbas-i, Çeviri Ali Genceli, (yayınlanmamış TTK Kütüphanesi tercüme No: Ter/51) I. cilt, I. kısım.
13. Kılıç, Remzi, XVI. ve XVII. yy.larda Osmanlı – İran Siyasi Antlaşmaları, İst. 2001.
14. Minorsky, V., Tadhkirat al-Mulūk, A Manual of Safavid Administration (circa 1137-1725), Londra 1943.
15. Nihat Çetinkaya, Kızılbaş Türkler Tarihi Oluşumu ve Gelişimi, İstanbul 2003.
16. Piriye, V. Z., Azərbaycan Hüləgülər Dövlətinin Tənəzzülü, Bakı 1978.
17. Sadıq oğlu, Ç., "Azərbaycan Təsəvvüfü Tarixində 'Səfəviyyə' ve onun Xətai Yaradıcılığında Yeri", Şah İsmayıl Xətai (Məqalələr Toplusu), Bakı 1988, s.58-70.
18. Sümer, Faruk, "Səfəvi Devletinde Türkçe Adlar" Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları, Cilt I, İst. 1999, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı (Yayın), s. 235–275.
19. Sümer, Faruk, Səfəvi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara 1999.
20. Şeref Han, Şerefname - Osmanlı-İran Tarihi, çeviri – Mehmet Emin Bozarlan, ANT Yayın., İstanbul 1971, II. cilt.
21. Velidi, A. Z., "Azərbaycan", İ.A. C. II., s. 91-118
22. Veliyeva Zülfiyyə, Səfəvi Devlet Teşkilatı (Tezkiretül-Mülük'e Göre), Doktora tezi, Ankara 2007, YÖK, Yayınlanmamış. Walther Hinz,
23. Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi, Çeviri Təvfik Bıyıklıoğlu, Ankara 1992.
24. Zərinəzadə, H., Fars Dilində Azərbaycan Sözləri, Bakı 1962.
25. Иванов, М. С., Очерк Истории Ирана, Москва 1952.
26. Мустафаев, Ш. М., Восточная Анатолия от Аккоюндлу к Османской Империи, Москва 1994.
27. Новосельцев, А. П., Некоторые Вопросы Государственной Организации Державы Сефевидов в Иране, Ближневосточный Сборник, Тбилиси 1983.
28. Петрушевский, И. И., Ислам в Иране в VII – XV веках, Ленинград 1966.
29. [1] Bu eserde Safevilerin kökeni Hz. Peygambere dayandırılması tarihçiler arasında tartışma konusu olmasına rağmen, menşei konusunda ilk eser olması sebebiyle önemlidir. Eserin müellif nüshası H. 759 / M.1357 yılında tamamlanmıştır. M. Abbaslı, Safvetü's-safa'nın müellif nüshasının bilim âleminde günümüze dek bilinmemesi dolayısıyla birçok meselenin katıp karıştırıldığını ve eserde, özellikle Safevilerin kökeniyle ilgili bilgilerin tahrif edildiğini yazmaktadır. Bkz: Mirza Abbaslı, "Safevilerin Kökenine Dair", Belleten, C. XL, 19, TTK Basımevi, Ankara 1976, s. 288.
30. [2] Oqtay Əfəndiyev, Azərbaycan Səfəvilər Dövləti, Bakı 1993, s. 34.

31. [3] Mirza Abbaslı, a. g. m., s. 296.
32. [4] Şeref Han, Şerefname - Osmanlı-İran Tarihi, çeviri – Mehmet Emin Bozarlan, ANT Yayın., İstanbul 1971, II. cilt, s. 134; Tarih-i Alem Ara-i Abbasi'de Safevilerin soyunun Hz Peygambere kadar dayandığından şöyle bahsedilir: “Bu yüksek sülalenin Hz. Hatemü'l-Enbiya ve Ali el Murtaza Aleyhisselam soyundan geldiği malum ve basiret sahiplerine vazih ve aydındır.” Bkz: İskender Bey Münşi Türkmen, Tarih-i Alem-Ara-i Abbas-i, Çeviri Ali Genceli, (yayınlanmamış TTK Kütüphanesi tercüme No: Ter/51) I. cilt, I. kısım s. 10; Münneccimbaşı'nın, Sahayif ül-ahbar adlı tarihinde (C. III, s. 179-180) Safevilerin Şah İsmail'den İmam Musa Kazım'a kadar şeceresi verilir. Musa Kazım'dan daha yukarısı bu eserde gösterilmemiştir. Bkz: Walther Hinz, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi, Çeviri Tevfik Bıyıklıoğlu, Ankara 1992, s. 6; Mirza Abbaslı, Safevilerin Kökenine Dair, Belleten C. XL, 19, s. 287. Franz Babinger bu şecerenin doğruluğunun kuşku olduğunu ifade etmiştir. Bkz: Franz Babinger, “Safiyeddin”, İ. A., C. X., s. 65.
33. [5] Mirza Abbaslı, a.g.m., s. 287.
34. [6] Şerefname'de Şah İsmail'in ulu babalarından Erdebil'e ilk gelen'in Firuzşah Zerrinkülâh olduğu yazılmaktadır. Şeref Han, Şerefname - Osmanlı-İran Tarihi, s. 134.
35. [7] Nihat Çetinkaya, Kızılbaş Türkler Tarihi Oluşumu ve Gelişimi, İstanbul 2003, s. 359.
36. [8] Mirza Abbaslı, a. g. m., s. 328-329; “Yüksek makam sahibi olan ve tüm Fars'ta cesareti ile tanınan Emir Abdullah Safi'ye müracaat ederek dedi: “Ey Türkün Piri...” b.kz: O. Əfəndiyev, a.g.e., s. 35.
37. [9] F Sümer, Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara 1999, s. 1-2.
38. [10] S. Aşurbeyli, XII. yüzyılda Azerbaycan topraklarında çok sayıda köy ve kentin Türkler tarafından işgal edildiğini ve oralara yerleştiklerini yazmaktadır. Bkz: S. Aşurbeyli, “Azerbaycan'da Eski Türk Aşiretleri,” XI. TTKong. cilt 2, Ank.. 1994, s. 550. Azerbaycan'daki Türk nüfusuyla ilgili geniş bilgi için ayrıca bkz: R. Hüseyinov “Azerbaycan'daki Etnik Süreçlerin Tarihi Yönleri”, XI TTKong. cilt 2. Ankara 1994. İran, Anadolu, Azerbaycan'ın etnik yapısıyla ilgili ayrıca bkz: III. M. Мустафаев, Восточная Анатолия от Аккоюнлу к Османской Империи, Москва 1994, s. 15; A. Z. Velidi, “Azerbaycan”, İ.A. C. II. s. 91-118.
39. [11] İlhanlılar Tatlarla, Taciklere ağır vergi uyguluyor, ticaret yapmalarını engelliyor, ordu hizmetlerine kabul etmiyorlardı, kabul ettiklerinde ise özel damgalarla (işaret) belirtip aşağılıyorlardı. Doğal olarak Tatlar bu engellere, aşağılamalara dayanmaktansa, göçmeyi seçmişlerdi. Onların birçoğunun Irak'a göçtüğü, az bir kısmının ise Moğollarla birlikte zamanla Türklerin içinde eriyip Türkleştiği kaydedilir. Tatlarla ve Taciklere karşı bu tutumun Gazan Hanın İslamiyet'i kabul etmesine kadar sürdüğü bilinmektedir. Gazan Hanın onların durumunu düzeltmek için ferman çıkarmıştır. İbn el-Esir Moğol dönemindeki Türklerle ilgili aşağıdakileri kaydediyor. “Bu Türkler milliyet ve cinsiyet dolayısıyla, Tatarlara temayül ettiler.” Cüveyni'nin de Cengiz'in ordusunun yarısından çoğunun Türklerden oluştuğunu kaydediyor. Bkz: A. Z. Velidi, “Azerbaycan”, İ.A. C. II. 104-105. / bkz: V. Z. Piriyyev, Azərbaycan Hülagülər Dövlətinin Tənəzzülü, Bakı 1978; C. Heyyət, “Azərbaycanın Türkləşməsi və Azəri Türkçəsinin Təşəkkülü”, Varlıq, Tehran 1992. s.11.
40. [12] Oqtay Əfəndiyev, a.g.e., s. 34.
41. [13] Walther Hinz, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi, Çeviri Tevfik Bıyıklıoğlu, Ankara 1992, s. 56.

42. [14] “Memalik-i Mahruse” Tezkiretü'l-mülük'te, Azerbaycan, Fars, Irak, Horasan olarak gösterilir. Bkz: V. Minorsky, a.g.e., s.42; Ayrıca bkz: Mehmedrıza Hubrui Pak, Negdi ber Federalizm, Tahran 1377 (2000). s. 189; Oktay Efendiyevev “Memalik-i Mahruse”yi “Allah'ın koruduğu vilayetler” şeklinde izah etmektedir. Bkz: O. Əfəndiyev, a.g.e., s. 233.
43. [15] Konglomerat – farklı ulusların ve boyların birliği.
44. [16] M. C. Иванов, Очерк Истории Ирана, Москва 1952, s. 61.
45. [17] M. Abbaslı, Şeyh Safi'nin birçok dili yada kök olarak Farsçaya yakın diyalektleri bilebileceği ve hatta bu diyalektlerde eserler verebileceğini kaydeiyor ve Safvetü's-safa'dan onun Türkçe, Arapça, Farsça, Moğolca, Gilanca'yı (veya Gilekçe) iyi bildiğinin anlaşıldığını belirtir. O, A. Kesrevi'ye atfen şu sözleri de ekler: “Hilafetin güçlü egemenliği yıllarında eserlerinin tümünü yada önemli bir bölümünü Arapça, Farsça yazmış Azerbaycan alim ve şairlerini, nasıl bütün ilmi faaliyetini Fars dilinde sürdüren A. Kesrevi'nin kendini Arap ve Fars sayamayacağı gibi, Şeyh Safi'yi de birkaç dü-beytiyle Farslaştırması mümkün olamaz”, bkz: M. Abbaslı, a.g.m., s. 324-325.
46. [18] A. П. Новосельцев, Некоторые Вопросы Государственной Организации Державы Сефевидов в Иране, Ближневосточный Сборник, Тбилиси 1983. s. 177.
47. [19] Vezirler, mustevfiler, münşiler ve kayıt işleriyle uğraşan saray hizmetlileri İskender Bey Münşi eserinde “Taciye” olarak adlandırılır. Bkz: İskender Bey Münşi Türkmen, Tarih-i Alem-Ara-i Abbas-i, I. cilt, II. kısım s. 272.
48. [20] O. Əfəndiyev, a.g.e., s. 33.
49. [21] M. C. Иванов, a.g.e., s. 61.
50. [22] И. И. Петрушевский, Ислам в Иране в VII – XV веках, Ленинград 1966, s. 362.
51. [23] Faruk Sümer, “Safevi Devletinde Türkçe Adlar” Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları, Cilt I, İst. 1999, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı (Yayın), s. 238-239.
52. [24] Turhan Genceyi, “Zeban-i Torki der Derbar-i Sefevi der İsfahan”, “Tribun” dergisi, sayı 4. İsvaç 1999, s. 75.
53. [25] Turhan Genceyi, a.g.m., s. 73-74.
54. [26] F. Sümer'e göre, Kızılbaş tabiri yalnız devletin askeri bakımdan dayandığı Türk unsurunu ifade etmiyordu (Tavaif-i Kızılbaş, Padişah-i Kızılbaş, Ümera-yi Kızılbaş, Leşker-i Kızılbaş, Sipah-i Kızılbaş, Gaziyan-i Kızılbaş), onun kurduğu ve yaşattığı devlete «Devlet-i Kızılbaş» ve hâkim olduğu yere de «Ülke-i Kızılbaş» deniliyordu. Bkz: Faruk Sümer, Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara 1999, s. 149-50; Benzer bir ifadeyi İran tarihçisi Felsefi'de kullanmakta: “Türk boyları tüm askeri ve sivil mevkileri, görevleri ele geçirerek, İran halkını tüm yetki ve ihtişamla yönettiler. Bundan dolayıdır ki, Safeviler devrinde şah, Şahenshah-ı İran adlandırılmasına rağmen, İran ülkesi Memleket-i Kızılbaş adlandırılmıştır.” Bkz: O. Əfəndiyev, a.g.e., s. 31.
55. [27] C. İbrahimov, Azərbaycanın XV Əsr Tarixinə Dair Oçerklər, Bakı, 1958, s. 114; Bu taç sebebiyle “Safevi şahlarına tabi olanlara Sünniler tarafından “Kızılbaş” denilmiştir”. Bkz: Franz Babinger, “Safiyeddin”, İ. A., C. X., s. 64-65; Remzi Kılıç, XVI. ve XVII. yy.larda Osmanlı – İran Siyasi Antlaşmaları, İst. 2001, s. 12; F. Sümer Selçuklular devrinden beri Anadolu'daki Türkmenlerin beyleri de dâhil olmak üzere, kızıl börk giydiklerini, Osmanlı devrinde ak börkü sadece padişahın kulları, yani devşirme zümresine mensup askerlerin giyebildiğini ve devlet hizmetinde bulunan Türk asıllı askerlerin ise, eskiden olduğu gibi kızıl börk taşıdıklarını yazarak, Safevi tarikatına bağlı Anadolu müritlerinin de Türk oymaklarından ve köylülerinden oluşmaları sebebiyle giydikleri börkün kızıl renkte olmasının tabii olduğunu söyler. Bkz: F. Sümer, “Safevi Devletinde Türkçe Adlar”, s. 235.

56. [28] Şerefname'de Zerrinkulah "Altın taçlı" şeklinde açıklanmaktadır. Bkz: Şeref Han, Şerefname Osmanlı-İran Tarihi, çeviri – Mehmet Emin Bozarslan, ANT Yayın., İstanbul 1971, II. cilt, s. 134.
57. [29] Turhan Genceyi, a.g.m., s. 78.
58. [30] Ç. Sadıq oğlu, "Azərbaycan Təsəvvüfü Tarixində 'Səfəviyyə' ve onun Xətai Yaradıcılığında Yeri", Şah İsmayıl Xətai (Məqalələr Topplusu), Bakı 1988, s. 63.

Summary

THE ORIGIN OF SAFAVIDS AND KIZILBASHCHA

Zulfiyyə VELİYEVA
(*Khazar University*)

The Safavids' origin has been more important than its culture in the researches of Safevids' historians. The origin of Safevids being more significant than their activities in the XV-XVI centuries and the language they used, formed difficulty in comprehending the history of that time. In our opinion, though what Safavids' origin was, from tarekat till government there were more changes and even from government till imperia too. We mustn't forget that the main goal in researches of their origin seems like the ethnic origin of the Safavids' dynasty, but in reality we want to find out the Safavids' cultural identity.

The last researches prove that the previous explanations about Safavids' origin (Arab, Kurd, Persian) included some political interests. Although in commentaries about their origin there are some true aspects, the ethnic identity of Safavids' dynasty does not really explain their culture. Of course, in this situation, the researchers can't explain that question: If Safavids were Turkish, why and how they could become Persian or to the contrary? The influence of Persian language on the institutions of government and the culture, as well as using this language at the secretaryship isn't enough to prove and show that the Safavids was the representative and continuation of Persian culture and on the other hand it couldn't be the answer to the question which we mentioned above. The identity of Safavids' culture can't be explained by means of ethnic explanations. Also, using Turkish names in the Safavids' administration system and army can't completely be explained by the authority of Persian language, i.e. why did they use Turkish names, if they were Persian? Therefore, we have to give importance to the synthesis of the two different cultures and even the effect of Islamic culture, which appeared itself as a new Near Asia (Shii-Kizilbash) culture. Despite the term of Kizilbash is in Turkish, it doesn't permit us to tighten Safavids in one ethnic identity. The term of Kizilbash appeared as a cultural and political expression, except for ethnic and religious ones. In spite of political, ethnical and religious structure of their regions, Safavids lasted only thanks to their mixed and newly formed culture.

The arguments about the origin and the language of Safavids will never be separate from its main political source. Between the two close cultures, the new Near Asia culture constituted its government – Safavids, and its language – Kizilbashca, as antithesis of these cultures, Timurids (in the east) and Ottoman (in the west), when the XV century began. In conclusion, we can say that the Safavids' bureaucracy and the Safavids' double language (Turkish and Persian) can't belong to a pure component such as their culture. Cultures are annihilated by wars and cultures win in wars. Therefore, to tie Safavids into one ethnic component means not to see their wide culture, which was formed by them.

Key words: The origin of Safavids, Safavids, Kizilbash, Kizilbashca, Safavids' culture, Safavids' language